

Vrcholnostredoveká osada v Mužle-Čenkove

MILAN HANULIAK – IVAN KUZMA

Abstrakt: Analyzovaná osada sa rozkladá na trojuholníkovej ploche s rozlohou 1760 m². Skladá sa z 19 objektov piatich štandardných typov obytného a hospodárskeho využitia. Intravilán osady pozostáva z troch samostatných segmentov s rôznym počtom objektov, využívaných konkrétnymi rodinnými zväzkami. V rámci príslušnej plochy sídliskových zhlukovobjekty nie sú sofistikovane umiestnené, ale iba nesystémovo rozptýlené. Táto lokalita predstavuje modelový príklad malých a krátkodobo používaných osád, ktorý bol rozšírený v danom regióne počas 11.–13. storočia. Evidované prvky nepriamo naznačujú, že potomkovia včasnostredovekého slovanského obyvateľstva tu zrejme zostali aj naďalej žiť v rámci pôvodných sídliskových enkláv.

Kľúčové slová: Vrcholný stredovek – sídlisko – objekty – materiálna kultúra – štruktúra osídlenia.

A Settlement from the High Middle Ages in Mužla-Čenkov

Abstract: The settlement analysed is located on a triangular site of 1760 m². It consists of 19 constructions of five standard types, including both residential buildings and outbuildings. The inner area of the settlement is made up of three individual segments with various numbers of constructions, used by different families. The constructions are not distributed systematically but appear scattered around the site. The location is a model example of the small and short-term settlements widespread in the region in the 11th–13th centuries. The elements excavated indicate that the ancestors of the early-medieval Slav population remained settled here within the original settlement enclaves.

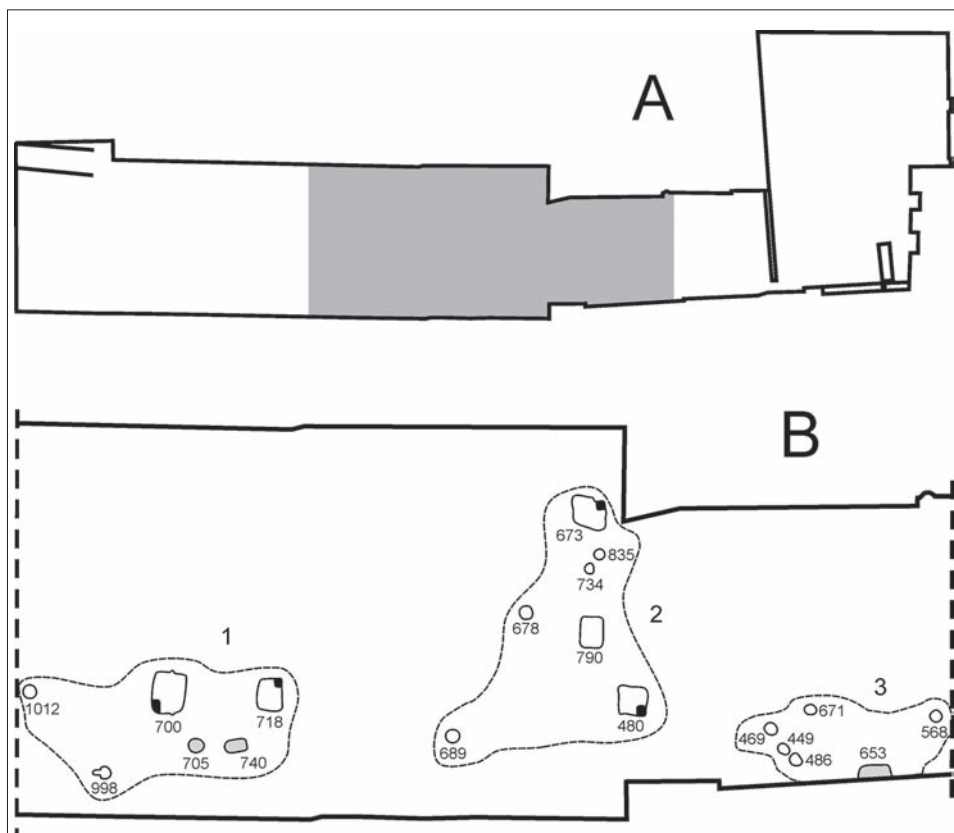
Key words: High Middle Ages – settlement – constructions – material culture – settlement structure.

V úzkom ľavobrežnom priestore ležiacom medzi Komárnom a Štúrovom evidujeme viacero vyvýšení, ktoré neboli v minulosti zaplavované ani extrémne zvýšenou dunajskou hladinou. Z archeologického hľadiska je z nich dôležitá najmä vyvýšenina lichobežníkového tvaru lokalizovaná v osade Čenkov, ktorá je súčasťou katastra obce Mužla (okr. Nové Zámky). Priaznivé okolnosti tohto druhu sa pričínili o etapovité osídlenie miestnej vrcholovej polohy, označovanej ako Vilmakert, v období praveku, včasnej doby dejinnej a stredoveku. Akiste nie je náhodné, že tento areál s mierne zvlneným povrchom bol vo včasnem stredoveku obohnaný intencionálne navrhnutým valom a predsunutou priekopou. Jeho zalomená línia ohraničila plochu 2,79 ha. V rokoch 1980–1990, 1996 bol archeologickým výskumom prebádaný jej pozdĺžny úsek s plochou 0,9 ha, reprezentujúci 34 % z evidovanej rozlohy (Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, 9–11). V rámci neho sa okrem 54 hrobov zdokumentovalo aj 404 stredovekých sídliskových objektov.

Až 310 reprezentantov spomedzi nich bolo používaných od polovice 9. do konca 10. storočia. Ďalších 78 objektov z obdobia stredoveku nebolo možné chronologicky špecifikovať. Z ich výplne pochádza totiž iba nepočítaný keramický materiál s obmedzenou schopnosťou chronologickej indikácie. Neprekvapí preto, že v danom súbore objektov môžu figurovať aj zástupcovia zľúčiteľní s vrcholnostredovekou fázou osídlenia lokality. Do tejto kolekcie mohli byť s potrebnou istotou zaradených 16 sídliskových objektov (4,5 % prípadov). S istou dávkou rezervy k nim patria aj traja ďalší reprezentanti (objekty 653, 705, 740).

Sídlisko

Sídliskové objekty zo spracovávanej osady boli počas vrcholného stredoveku umiestnené v centrálnej časti archeologicky prebádaného areálu (obr. 1A). Prezrádza to ich poloha, zaznamenaná v sektoroch A–F/17–36. V skutočnosti ide o takmer trojuholníkovú plochu s rozlohou 1760 m². Jej areál, nerovnomerne zaplnený objektmi, sa skladá z troch priestorových zhlukov oddelených 17 m a 12 m širokým pásom bez dokladov súvých terénnych aktivít (obr. 1B). V prvom, t. j. JZ zhluku, figuruje šesť (objekty 700, 705?, 718, 740?, 998, 1012). Do druhého, resp. stredného zhluku, patrí sedem (objekty 480, 673, 678, 689, 734,

Obr. 1. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Preskúmaná časť lokality. A – Vyznačený úsek lokality s polohou vrcholnostredovekej osady; B – Plán vrcholnostredovekej osady.

Abb. 1. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Untersuchter Teil der Fundstelle. A – gekennzeichnete Abschnitt der Fundstelle mit Lage der hochmittelalterlichen Siedlung; B – Planskizze der hochmittelalterlichen Siedlung.

790, 835) a v treťom SV zhľuku leží šesť sídliskových objektov (objekty 449, 469, 486, 568, 653?, 671).

Z hľadiska ich funkčného využitia nie je vyvážená skladba objektov z posledného sídliskového segmentu. V kolekcii zjavne absentuje zástupca s obytnou funkciou. Reprezentant z tejto kategórie sa síce v príslušnom priestore nachádza, z jeho výplne však pochádzajú iba štyri keramické zlomky s nedostatočnou chronologickou výpoveďou. Indikatívnejšia je samotná poloha polozemnice, ktorú po vonkajšom obvode lemuje päť vrcholnostredovekých jamovitých objektov. Z analyzovanej polozemnice sa odkryla iba SZ časť interiéru so šírkou 280 cm a neúplnou dĺžkou 140 cm. Kúrenisko nepoznáme, pretože bolo zrejme umiestnené v južnom alebo východnom nároží. Zahĺbenie interiéru v teréne do úrovne 45 cm však presvedča o obytnej funkcii tejto polozemnice (Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, 36; tab. 14). Spomenuté údaje sa zdajú byť dostatočne presvedčivé, aby sa toto obydlie pripojilo k ostatným objektom z tohto sídliskového segmentu.

Sídliskové objekty

Vrcholnostredoveká osada sa skladá z 19 sídliskových objektov piatich štandardných typov rôzneho využitia. Do ilustračnej prílohy tohto príspevku boli zaradené plány najvýznamnejších zástupcov (obr. 2, 3).

Na poprednom mieste evidovanej kolekcie stojí päť obytných polozemníc (26,3 % prípadov; objekty 480, 653?, 673, 700, 718). Ich výsledná forma je zložená z viacerých prvkov

(obr. 2:1, 4, 5). Aj napriek značnej ustálenosti vonkajších hodnôt nemožno medzi nimi prehliadnúť viac či menej výrazné odlišnosti v pôdoryse, metrických údajoch, vnútornom vybavení, konštrukčno-stavebných detailoch. Ich špecifickosť nie je však natoľko výrazná, aby sa zásadnejším spôsobom obmedzovalo prednostné využitie týchto pozemníc na celoročné bývanie príslušníkov rodinných zväzkov, prípravu každodennej stravy a príležitostné vykonávanie podomáckej výroby.

K neobvyklým prvkom z uvedenej skupiny patrí napríklad aj zošikmená línia JV steny objektu 673 (obr. 2:1), ktorá sa preto k prilahlým stenám nepripája pod pravým uhlom. Z dôkladnejšieho posúdenia tejto situácie vyplynie, že nejde o náhodnú anomáliu, ale účelovo dotvorený prvok. Vďaka nemu môže byť prostredníctvom vpredu predĺženej dvojspádovej strechy účinnejšie chránený vstup do vnútra pozemnice. Ten bol s veľkou pravdepodobnosťou umiestnený v južnom nároží. S účinnejším využívaním tepla klenbovej pece a uplatňovaním protipožiarnych zásad môže zasa súvisieť vťahnutie severného nárožia pertraktovej pozemnice do jej interiéru. Tento detail sa však už prvotne vyskytol aj v objekte 693 z prvej polovice 10. storočia. Aj napriek spomenutým odchýlkam zostáva zahĺbená interiérová časť pozemníc v podstate kvadratická. Podľa pomeru dĺžok prilahlých strán sú objekty 480 a 673 štvorcovité (obr. 2:1), objekty 700 a 718 zasa obdĺžnikové (obr. 2:4, 5).

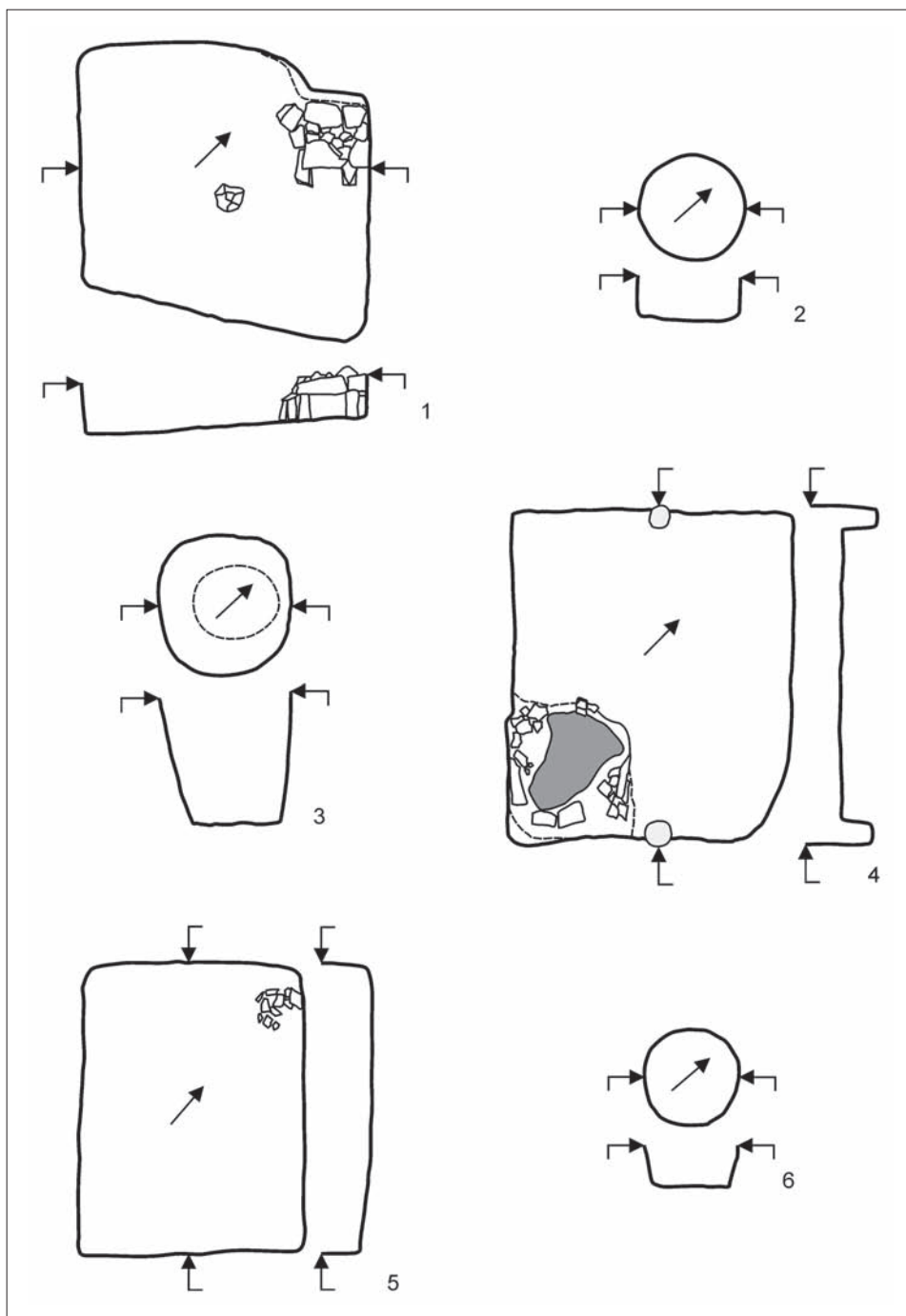
Za anomáliu by sa nemala považovať zošikmená úroveň dna klesajúceho rovnomerne v objektoch 673 a 718 o 12 cm a 14 cm (obr. 2:1, 5). Ide zrejme o náhodný prvok, ktorý nemá žiadny vzťah k pôdorysnej dispozícii objektu, polohe kúreniska a intenzite zahĺbenia hlinenej podlahy. Jej úroveň sa vo všetkých objektoch z tejto kolekcie nachádza v ustálenej hĺbke 40–50 cm.

Väčšiu variačnú škálu vykazuje plošná výmera obytného priestoru. Jej najnižšia hodnota sa podľa 8,6 m² spája s objektom 480. Výmeru 9,3 m² a 9,1 m² z pozemníc 673 a 718 prevyšuje objekt 700 s plochou 12,2 m². Zaznamenané rozpätie 8,6–12,2 m² so priemernou hodnotou 9,8 m², sa v plnom rozsahu stotožňuje s adekvátnymi mierami evidovanými u včasnostredovekých obydlí z tejto lokality i ďalších súvekých nálezísk (Ruttikay 2002, 254; Ruttikay–Cheben 1992, 115; Šalkovský 1998, 12). Iba objekt 700 má obytnú plochu zväčšenú do hodnoty, ktorá je blízka vrcholnostredovekým pozemniciam (Hanuliak–Mináč–Pavúk 2008, 111).

Výraznejšie rozdiely sa dajú postrehnúť v sformovaní kúrenísk, ich umiestnení v interiéroch i spôsobe ich využívania. V objekte 480 a 673 (obr. 2:1) bola vybudovaná kamenná klenbová pec. V druhom z nich sa jej teleso zachovalo v takmer pôvodnom a funkčne využiteľnom stave. Jeho bočné steny boli zhotovené z rozmernejších platní a dlhších lomových hranolovitých kameňov. Ich priestor v prednej a zadnej časti prekryli dlhšie platne. Úsek medzi nimi zaklenuli stredne veľké kamene. Predmetné teleso prekryval vonkajší plášť z malých lomových kameňov. Tie vyplňali nepravidelné otvory medzi väčšími kameňmi. Táto vrstva zrejme okrem iného zvyšovala aj kapacitu akumulovaného tepla a utesňovala otvory s unikajúcim dymom. Horná línia pecnej klenby siaha do výšky 60 cm. Samotné kúrenisko sprístupňoval čelustový otvor široký 35 cm a 27 cm vysoký.

V objekte 480 boli z pôvodného telesa pece odnesené najrozmernejšie lomové kamene, aby sa druhotne využili na inom mieste. V interiéri zostali stredne veľké a početnejšie malé kamene. Zdokumentovali sa v kvadratickej základni s rozmermi 130 × 100 cm, ktorá bola zväčšená voči veľkosti niekdajšej základne. Táto mohla mať, podobne ako v objekte 673, pôvodnú plochu blízku rozmerom 100 × 90 cm. Ak by sa obe pece rozlohou zhodovali, ich teleso by v pozemnici 480 zaberalo 10,6 % a v obydlí 673 zasa 9,6 % interiérovej plochy.

V obytnej pozemnici 700 sa našli zvyšky hlinenej kupolovej pece (obr. 2:4). Jej teleso spočívalo na vyvýšenom stupni z podložnej hliny o rozmeroch 155 × 140 cm a zaberalo 18 % obytnej plochy. Pozdĺžna os kúreniska nie je súbežná s prilahlou stenou, ale šikmo pootočená do interiérového stredu. Má nepravidelný trojuholníkový tvar s rozmermi 90 × 90–40 cm. Jeho dno od zadného ukončenia k čelustiam poklesáva. Steny hlinenej kupoly spočívali na podkladovej vrstve z veľkých a malých lomových kameňov. Podľa týchto prvkov

Obr. 2. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Plány významných sídliskových objektov. 1 – objekt 673; 2 – objekt 678; 3 – objekt 689; 4 – objekt 700; 5 – objekt 718; 6 – objekt 734.

Abb. 2. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Planskizzen bedeutender Siedlungsobjekte. 1 – Objekt 673; 2 – Objekt 678; 3 – Objekt 689; 4 – Objekt 700; 5 – Objekt 718; 6 – Objekt 734.

ide o špecifický typ pece, ktorá nemá ďalšiu analógiu na tejto lokalite ani v celom regióne.

Predchádzajúca výnimočnosť sa naopak nespája s kúreniskom zaznamenaným v objekte 718 (obr. 2:5). Podľa kruhového zhluku malých lomových kameňov na ploche 55 × 50 cm ide zrejme o pozostatok ohniska obloženého kameňmi, odsunutého od prilahlých stien. Vyšší počet absentujúcich znakov vylučuje, že by tieto kamene pochádzali z pôvodnej klenbovej pece, z ktorej by bol odnesený takmer všetok materiál. Zatiaľ čo v tejto polozemnici leží kúrenisko v blízkosti severného nárožia, v objekte 673 bolo využité severné, v obydlí 480 východné a v objekte 700 južné nárožie.

Na rozdiel od rôznorodej polohy kúrenísk má zásadnejší význam zistenie, podľa ktorého sa v štyroch súvekých obydliach používali tri rozdielne typy vykurovadiel. Nálezové okolnosti však neposkytujú informácie takej kvality, ktoré by priblížili dôvody súvekého používania týchto zariadení s rozdielnym teplotným režimom, spotrebou palivového dreva, spôsobom obsluhy a škálou praktického využitia.

Na rozdiel od kamennej klenbovej pece z objektov 480 a 673, kamenno-hlinenej kupolovej pece z objektu 700, nemuselo byť otvorené ohnisko v polozemnici 718 dlhodobo využívané. Nemožno totiž vylúčiť eventualitu kratšieho prechodného obdobia. Počas neho sa ohnisko v novopostavenom obydlí používalo iba dočasne, pokiaľ sa nezískalo potrebné množstvo vhodného lomového kameňa na trvale slúžiacu klenbovú pec. S istotou sa nedá zamietnuť ani menej pravdepodobné používanie predmetného objektu po vzore hospodárskej polozemnice k takým účelom, pri ktorých sa uplatnilo aj ohnisko obložené kameňmi.

Pri hľadaní dôvodov súčasného prevádzkovania rozdielných typov kúrenísk sa nedá vychádzať iba zo sledovania ich umiestnenia v interiéroch. Variabilnosť ich polohy totiž nesúvisí ani s príslušným typom, ani so spôsobom ich prevádzkovania. V rovnakej miere nemôžu byť doložení zástupcovia prejavov evolučného vývojového trendu prebiehajúceho od jednoduchších k zložitejším a výkonnejším typom kúrenísk. Ide totiž o neprerušený a pomerne úzky časový horizont, počas ktorého bola táto lokalita osídlená. Aj z týchto dôvodov treba vylúčiť pôsobnosť akéhosi „módneho trendu“, ktorý rozhodoval o uprednostnení niektorého kúreniskového typu z viacerých súvekých reprezentantov.

Predchádzajúce informácie sa dajú tvorivo zužitkovať pri určovaní polôh pravdepodobných vstupov do polozemnicových objektov. Toto miesto preukázateľne rampovito skloneným jazykovitým výbežkom zaznamenávame iba sporadicky aj na iných súvekých lokalitách. Podľa logických predpokladov a experimentálne overených situácií boli vchodové vstupy zvyčajne umiestňované v diagonálnej či uhlopriečnej pozícii voči kúreniskám. V tak dôležitej skutočnosti rozhodovali zaiste dlhodobo sledované princípy teplovzdušného režimu, napomáhajúce odvetrávaniu dymových splodín horenia z obývaných priestorov. S ich aplikáciou sa dá rátať v objektoch 673 a 718, kde sa voči kúrenisku pri zadnej štítovej stene nachádzali dvere v prednej stene. Táto zásada je menej prijateľná v polozemnici 480, 700 a zrejme aj v objekte 653.

V nich by musel byť vstup umiestnený v SZ štítovej stene, ktorá je odvrátená od južných azimutov. Tie boli však dôležité, pretože poskytovali hlbkovejší prienik slnečných lúčov a svetla do tmavých častí obydlí bez okenných otvorov (Šalkovský 1998, 20, 21).

U troch analyzovaných príbytkov chýbali doklady približujúce konštrukciu nadzemných častí. V takýchto prípadoch sa uvažuje o vybudovaní stien zrubovou technikou. Ich nosnosť musela byť dostačujúca, pretože steny absorbovali váhu konštrukcie dvojspádovej strechy prevrstvanej krytinou. V takomto modeli nebývala priamo zafaržená predná štítová stena so vstupom. Aj preto sa uvažuje o jej konštrukcii zloženej z vypletaného stĺpikového skeletu omazaného hlinou. Pozdĺžne steny však nemuseli byť vo väčšine prípadov vybudované v plnej výške. Ak prihliadneme k práci zostavovania, spotrebe vhodného stavebného dreva a zabezpečenia potrebnej stability, steny mohli pozostávať iba z dvoch až troch horizontálne umiestnených brvien. Pri takomto riešení sa potrebné prevýšenie nad podlahou, nevyhnutné k voľnému pohybu vzpriamených osôb v interiéri, mohlo získať zvýšenou polohou strešného hrebeňa. Vcelku reálne vyznieva aj stavebná koncepcia obytných polozemnic bez postran-

ných stien, ktorých strecha spočívala odkvapovými hranami na okolitom teréne (Dostál 1975, 18; Šalkovský 2007, 273). Strešné krokvice však museli mať väčší rozpon a dosadať na pochôdznu úroveň minimálne 50 cm od interiérovej obrysovej línie.

Na rozdiel od hypoteticky dotváraných nadzemných častí polozemnic 480, 673 a 718 sa zdá byť jednoduchšia situácia postrehnutá v objekte 700. Pričinili sa o to kolové jamy umiestnené na oboch koncoch stredovej osi zahĺbeného interiéru (obr. 2:4). Pôvodne v nich stáli sochové stĺpy podopierajúce slemená dvojspádovej strechy. Vďaka ich priemeru 25 cm a 30 cm so zahĺbením pod úrovňou podlahy o 40 cm a 35 cm mali koly zrejme dostatočnú nosnosť. Ich stabilita sa ešte zvýšila po čiastočnom zapustení do príslušnej steny.

V polozemnici 673 ležal v strede podlahy veľký kameň (obr. 2:1). Jeho poloha nie je akiste náhodná. Je priam ideálna, aby na kameni spočívajúci drevený stĺp podopieral strednú časť slemena dvojspádovej strechy. Takéto riešenie nebolo štandardnou súčasťou konštrukcie tohto objektu. Išlo skôr o dodatočný prvok, ktorý odstraňoval statické preťaženie danej časti horizontálnej hrady, spôsobené mechanickou poruchou či únavou drevnej hmoty.

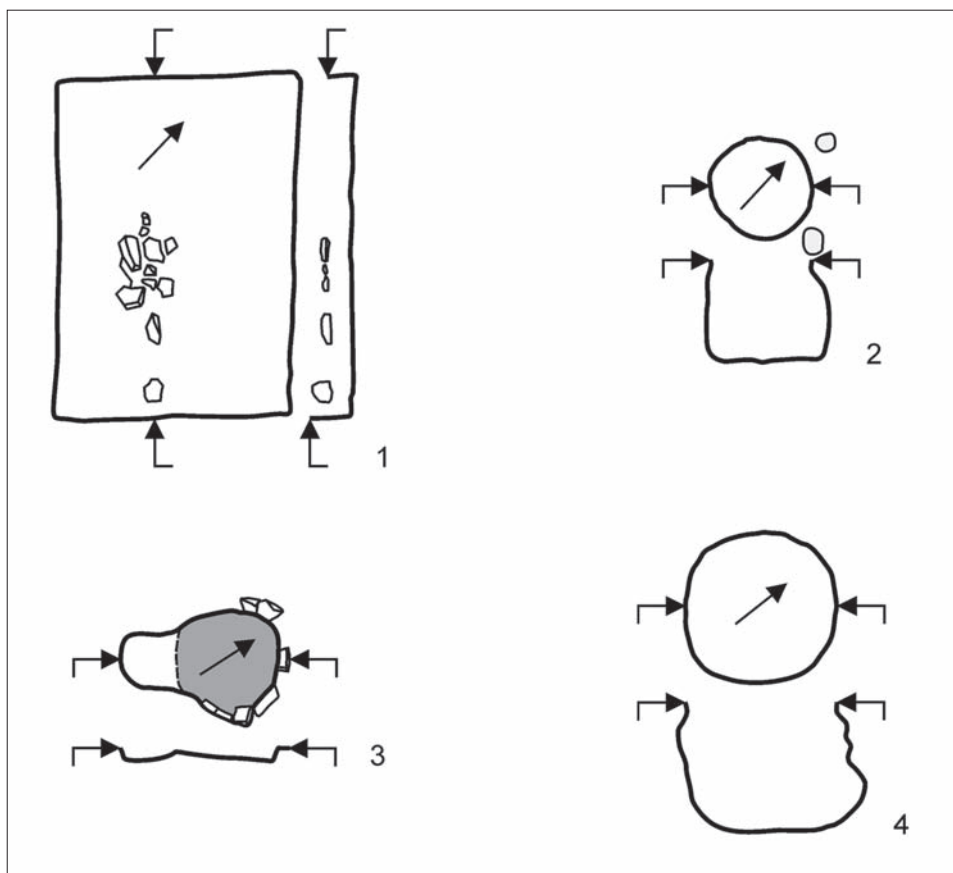
K významnejším reprezentantom sídliskových objektov s hospodárskou funkciou patria obilné zásobnice, využívané na uskladňovanie cereálií. Od tejto skutočnosti sa odvíja ich dôležitosť späť s agroproduktmi, od ktorých bolo závislé prežitie príslušníkov každej komunity s určujúcim podielom agrárnej ekonomiky. K spoločným znakom štyroch objektov spomenutého využitia (21 % prípadov; objekty 568, 689, 835, 1012) patrí azda iba kruhový až mierne oválny tvar ich ústia. Plošné rozmery tejto časti násypného otvoru sú už rôznorodé. Ich priemer osciluje v rozmedzí 95 × 90–160 × 150 cm. Širšia variačná škála nie je náhodná, pretože veľkosť otvoru zodpovedá istému typu obilnice vyčleneného podľa jej zvislého profilu. Príkladom sú jamy s kuželovite nadol rozšíreným profilom (objekty 568, 835; obr. 3:2), pretože tento typ máva najmenší priemer násypného otvoru. Zásobnice s kuželovite nadol zúženým profilom majú zasa horný otvor najväčší. Tak to bolo aj v objekte 689, kde sa namerá priemer 160 × 150 cm (obr. 2:3). S obilnicou 1012 valcovitej formy sa spája priemerná veľkosť otvoru s hodnotou 140 × 135 cm (obr. 3:4).

Pre kvalitu skladovacích pomerov oscilujú dôležité hĺbky v rozmedzí 90–150 cm. Prvoradý význam má veľkosť vnútorného priestoru obilníc, ktorý sa pohybuje v rozmedzí 0,7–1,9 m³. Zistená hodnota nie je zaiste náhodná, ale opodstatnená potrebami rodinného zväzku, ktorý ju vyhlbil a opakovane prevádzkoval. Nemenej dôležitá je informácia o priamom vzťahu vyčlenených typov obilníc s ich rozmermi, ktoré sa opakovane vyskytovali aj v kompletnej kolekcii objektov z 9.–10. storočia. Jedinou výnimkou zostane, že v skupine z vrcholnostredovekej osady chýbajú zásobnice s hrncovitým a vakovitým profilom.

Ani v jednej zo známych zásobníc sa nezistili stopy po výpale interiérových stien ohňom, ktorý mal zabezpečiť ich spevnenie, zvýšenie izolačných schopností a očistenie vnútra pred opakovaným naplnením. Chýbajú takisto doklady po izolačnom výmaze a výplete stien (Beranová 1980, 206; Kudrnáč 1970, 90, 91).

Predstavy o nadzemných častiach zásobníc zostávajú otáznе, pretože relevantné doklady boli zničené pri strojovom odstraňovaní nadzemných vrstiev zeminy. Vzhľadom k tomu je prekvapivé, že sa pri SV časti obvodu ústia objektu 835 našli kolové jamy (obr. 3:2). V nich pôvodne stáli koly s priemerom 17 cm a 20 cm, zahĺbené do podlažia 17 cm. Plnili úlohu nosníkov zastrešenia ústia obilnice. Tento prípad nevylučuje častejšie zhotovovanie podobných prekryvov, ktorých oporné koly boli zapustené iba plytšie do horných vrstiev zeminy a preto unikajú našej pozornosti.

Významnejšie informácie o zásobniciach prináša sledovanie ich umiestnenia v sídliskom areáli. Tento poznatok patričným spôsobom spresňuje veľkosť objemu, doplnená vzdialenosťou od súvekých príbytkov v príslušnom sídliskovom segmente. Z výsledného porovnávania vzíde výsledok, ktorý sa v náznakoch stotožňuje so zisteniami V. Nekudu (2000, 106). Aj na čenkovskom sídlisku obilnice s objemom pod 1 m³ ležali bližšie k obytným polozemniciam, pretože v nich mohli byť uložené cereálie na priebežnú spotrebu. Zástupcovia s objemom nad 1,5 m³, uskladňujúce obilie na budúcoročný výsev, mali byť zasa vzdialené od obydlí

Obr. 3. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Plány významných sídliskových objektov. 1 – objekt 790; 2 – objekt 835; 3 – objekt 998; 4 – objekt 1012.

Abb. 3. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Planskizzen bedeutender Siedlungsobjekte. 1 – Objekt 790; 2 – Objekt 835; 3 – Objekt 998; 4 – Objekt 1012.

kvôli lepšiemu utajeniu týchto zásob pred nepriateľom. Podstata avizovanej duálnosti sa dá pochopiť, aj keď nálezová situácia z Čenkova, okrem druhého segmentu, platnosť názoru s potrebnou presvedčivosťou nepreukazuje.

Najčastejším typom hospodárskych objektov sú na čenkovskom sídlisku zásobné jamy zastúpené ôsmimi objektmi (42,1 % prípadov; objekty 449, 469, 486, 671, 678, 705?, 734, 740?). Od obilných zásobníč sa odlišujú zníženou hĺbkou, ktorá iba výnimočne dosahuje limit 80 cm (obr. 2:2, 6). Aj preto býva hĺbka spravidla menšia ako priemer ich ústia. Jeho tvar je zvyčajne kruhový (objekty 449, 678, 734; obr. 2:2, 6), zriedkavo oválny (objekty 486, 671) a obdĺžnikový (objekty 469, 740), no iba výnimočne polkruhový (objekt 705). Pomerne ustálený je aj objem zaznamenaný v rozpätí 0,11–0,56 m³ so priemernou hodnotou 0,32 m³. Hĺbky sa pohybujú od 14 cm do 50 cm, so priemernou hodnotou 33 cm.

Homogenitu rovného až mierne zvlneného dna narušia stupňovité dno z objektu 469. V inej zásobnej jame (740) obdĺžnikového tvaru porušuje dno oválna priehľbeň s konkávnym dnom. Vzhľadom k týmto zvláštnostiam nie je isté, či aj objekty s obdĺžnikovou dispozíciou boli využívané rovnako ako zvyšní reprezentanti s kruhovým ústím. Možno však je, že niektoré z objektov sa využívali ako chladiarenské jamy, v iných sa zasa uschovávali agroprodukty k okamžitej spotrebe alebo menšie množstvá cennejšieho inventára, limitovaného malým objemom príslušných priestorov.

Akiste aj z tohto dôvodu, ako aj z príčin spojených s reálnymi potrebami, boli v prvom a druhom segmente sídliskových objektov vyhlbené po dve zásobné jamy. V treťom zhľuku ich počet narástol na štyri, ktoré ležali vo vzájomnej blízkosti pri obytnej polozemnici 653 (obr. 1B).

Do ďalšej skupiny sídliskových objektov patrí jediný zástupca (5,3 % prípadov). Ide o objekt 790 (obr. 3:1), ktorý podľa vonkajších znakov patrí k polozemniciam hospodárskeho využitia. Tie z funkčného hľadiska prepájajú obytné polozemnice s dvoma známymi typmi jamovitých objektov hospodárskeho využitia. K uvedenej špecifikácii prispelo logicky predpokladané, aj keď nedostatočne preukázateľné, využitie analyzovaných polozemník k hospodársko-výrobným, spracovateľským a skladovacím účelom. Dôležitosť takýchto aktivít mohla na niektorých sídliskách vyvolať potrebu budovania trvalejšie využívaných, horizontálne dimenzovaných priestorov, zabezpečujúcich ich vykonávanie. Aj preto bola ich kvadratická dispozícia prevzatá od obytných objektov. Ich hĺbka a plošná výmera interiérov mohli byť úspornejšie, pretože nemuseli zohľadňovať nároky spojené s celoročným bývaním a prípravou stravy (Vignatiová 1992, 30, 32).

Obdĺžnikový interier čenkovského objektu 790 je síce zmenšený na 6,6 m² a jeho zahĺbenie siaha iba do hĺbky 32 cm. Tieto údaje nevyklúčujú využívanie tohto priestoru na výrobné či skladovacie účely. Nevyklúča sa ani príležitostné prespávanie príslušníkov rodinného zväzku. Celoročnú obývatelnosť a varenie stravy neprípúšťa iba chýbajúce kúrenisko. Z jeho telesa s určitou nepochádzajú stredne veľké a malé lomové kamene, ktoré boli rozptýlené v horných častiach zášypových vrstiev.

Pertraktovaný typ polozemnice má na lokalite špecifické postavenie aj preto, lebo ide o jediného reprezentanta umiestneného iba v druhom zhľuku sídliskových objektov. Podľa ich počtu, spôsobu využitia a objemu obilných zásobníč žili v tomto priestore príslušníci s vyšším majetkovým statusom. Polozemnica bola zakomponovaná do voľného priestoru ležiaceho medzi dvoma obydliami podobným spôsobom, ako na súvekom sídlisku v Slovenskej Novej Vsi a Zelenči (Hanuliak–Mináč–Pavúk 2008, 116; obr. 2). Na čenkovskom sídlisku však ležia všetky tri objekty v oblúkovite prehnutej línii, kolmej na dunajské riečne koryto (obr. 1B).

Aj piaty, súčasne i posledný typ sídliskového objektu, bol v analyzovanej osade doložený jediným zástupcom (5,3 % prípadov). Reprezentuje ho pec vybudovaná na sídliskovej ploche, predurčená na tepelnú úpravu agroproduktov a iných potravinových zložiek (obr. 3:3). Pre tento typ horizontálnych exteriérových pecí býva príznačné kruhové až oválne kúrenisko.

V objekte 998 mal jeho základ rozmery 103 × 90 cm. Obvod ohraničoval veniec z lomových kameňov, na ktorom spočívala spodná časť hlinenej kupoly. Kúreniskové dno siaha do hĺbky 10–15 cm. Pred čelustovým otvorom širokým 53 cm sa k nemu pripája polkruhová predpecná jama s rozmermi 55 × 50 cm. Pece tohto typu sa zvyčajne spájajú s pečením kvaseného chleba, cereálnych placiek a tepelnou úpravou mäsa (Ruttikay 2002, 262–263). Okrajovú polohu pece a jej odsunutie od ostatných zástupcov z prvého zhľuku objektov mohli ovplyvniť protipožiarna zásady.

Materiálna kultúra

Načrtnutú charakteristiku sídliskových objektov, ako aj ich využitia príslušníkmi miestnej komunity môžu z iného pohľadu priblížiť reprezentanti materiálnej kultúry. Tradične najpočetnejší sú z nich zástupcovia kuchynskej keramiky, získaní zo zášypovej výplne objektov.

Túto skutočnosť vystihuje spracovávaná kolekcia aj napriek tomu, že jej početnosť s 267 exemplármi nie je reprezentatívna. Svedčí o tom aj 15 exemplárov pripadajúcich v priemere na jeden evidovaný objekt. Toto množstvo je nižšie voči údajom získaných z iných súvekých sídlisk (Hanuliak 2007, 342; Hanuliak–Mináč–Pavúk 2008, 120). Napriek tomu má zloženie súboru prijateľnú štruktúru. Popri črepech bez výzdoby i s výzdobou z ústia nádob (22,8 % prípadov) a tradične nízkeho počtu dien (7,6 % prípadov) sa zaznamenal veľký rozdiel medzi zdobenými (32,9 % prípadov) a nezdobenými exemplármi (36,7 % prípadov)

pochádzajúcimi z tiel nádob. Zistené hodnoty však zodpovedajú obmedzenej ploche, ktorá je na vrcholnostredovekých hrncovitých nádobách pokrytá výzdobou. Z bežného rámca nevybočuje vysoká fragmentárnosť keramiky, keďže sa v celom súbore vyskytla iba jedna celá nádoba, nájdená v zásobnej jame 469 (Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, tab. 120:7).

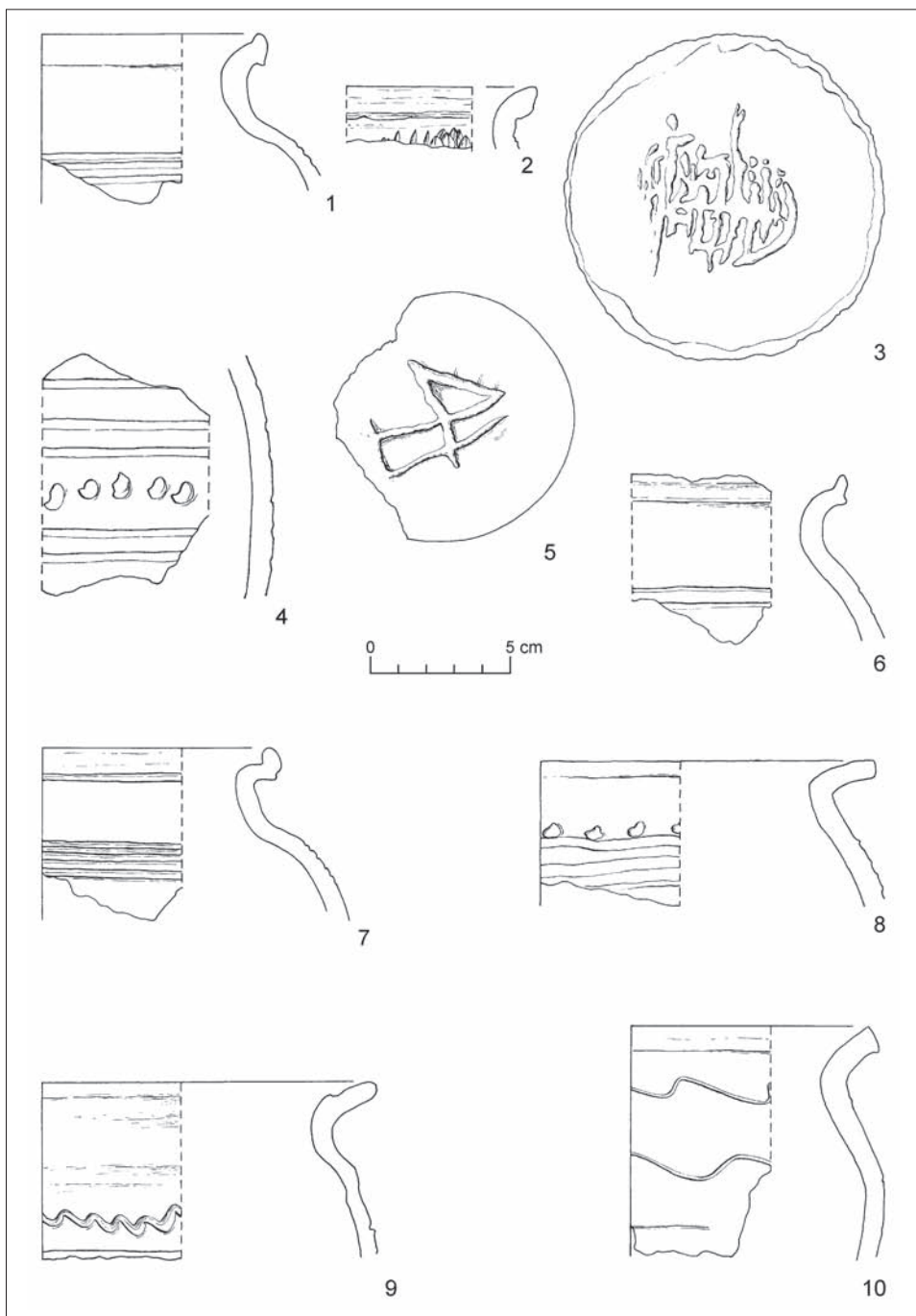
Zloženie súboru keramických nádob troch veľkostných skupín, rozčlenených najmä podľa priemeru ich ústia, korešponduje s našimi predstavami o ich využití. Voči skupine stredne veľkých a všestranne využiteľných exemplárov sú zriedkavejšie malé tvary s výškou do 15 cm. Vysoké nádoby s priemerom ústia nad 20 cm sú sporadické. Zaujímavé je, že ich rastúci počet na sídlisku počas 9.–10. storočia vo vrcholnom stredoveku poklesol. Relatívne zriedkavejšie sú takisto odťažky štruktúry priečne a pozdĺžne štiepaného dreva na dnách (obr. 4:3; 5:6) a regulárne značky so zobrazeným symbolom (obr. 4:5; 5:2).

Z postrehnutelných prvkov sú pre hrncovité nádoby výstižné tri varianty okrajov s výrazne prežliabnutou hornou stranou. Túto líniu neraz dopĺňa manžetovite rozšírený okraj s previsnutou hornou či dolnou hranou (obr. 4:1, 6, 7; 5:3, 10; Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, tab. 140:4, 5; obr. 7). K chronologickej špecifikácii týchto prvkov prispeli zistenia z iných lokalít. Z nich vyplynulo, že nádoby s výrazne prežliabnutým ústím nebývajú bežnou súčasťou keramických súborov z 11.–13. storočia (Erdélyi–Szimonova 1987, obr. 12:1, 2; 14:3, 9; Ruttkay 1995, obr. 1–3; Takács 1993, obr. 7, 8; 1996, 151–153, 156–160). Aj na známych náleziskách z Beluše, Bíne, Chotína a Lipovej-Ondrochova sa nádoby s takto sformovaným ústím vyskytli iba v sporadických až výnimočných prípadoch. Podstatné však je, že prítomnosť mincí na niektorých lokalitách prispieva k spoľahlivému chronologickému zaradeniu takýchto exemplárov do záveru 12.–13. storočia (Bialeková 1964, 192; obr. 4:2, 4; Habovštiak 1966, 466; obr. 20:6; Hunka 2007, 113–114; Cheben 1987, obr. 6:3; 8:6; Paulík–Rejholec 1958, obr. 10:17, 18; 11:1, 4, 6; Ruttkay–Cheben 1992, 112–113; tab. VII:8, 10, 11; Vlkolinská 2007, 54–55; obr. 8; tabela 2).

Nádoby z tejto skupiny boli v prevahe vyrobené z hliny, ostrenej hrubozrnným pieskom s hojnou prímесou stredne veľkých kamienkov. Ich povrch získal po intenzívnom redukčnom výpale tvrdú krupičkovú štruktúru svetlosivej farby. Vonkajšia plocha niektorých fragmentov je pokrytá súvislou čiernou vrstvičkou, ktorá mohla vzniknúť zámerným zadymením. Popri tradičnej vajcovitej forme sa vyskytli aj hrncovité exempláre s výrazne zúženým hrdlom. Ich ústie pritom iba nepatrne prevyšuje priemer dna (obr. 4:1, 7; 5:10). Z výzdobných motívov sú to zasa horizontálne pásy na podhrdlí, zložené z troch až štyroch tenších, husto zoradených línií špirálovej závitnice (obr. 4:1, 6, 7; 5:3). Tie hojnosťou výskytu prevyšujú mierne deformované kvapkovité vrypy a ich užšie a dlhšie varianty (obr. 4:4, 8; 5:4).

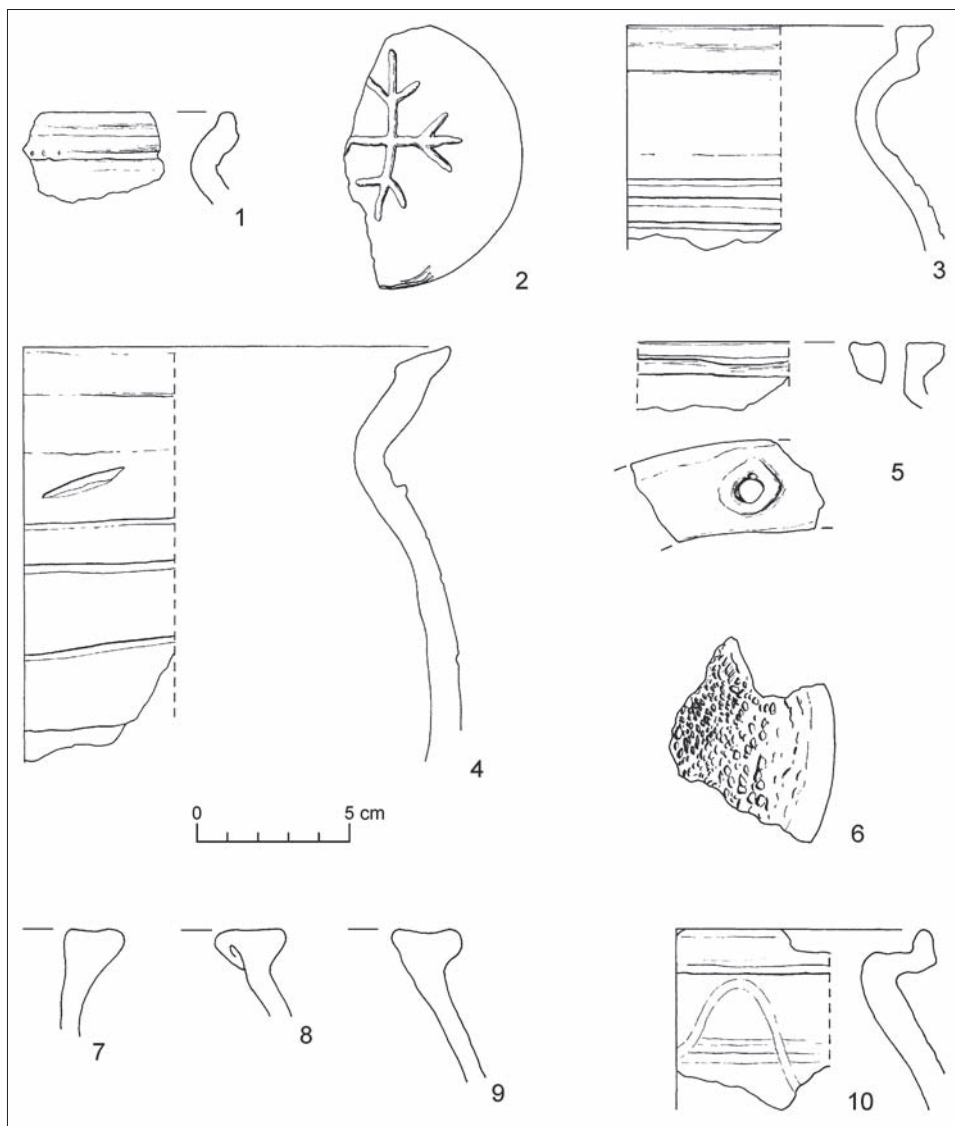
Hrncovité nádoby z tejto skupiny sprevádzajú aj okrajové exempláre s lievikovite napojeným ústím (obr. 5:4), zástupcovia s menej výraznou profiláciou (obr. 4:2; 5:1) a štruktúrou keramickej hmoty, ktoré chýbajú v hrnciarskej produkcii z 10. storočia. V tomto časovom rámci sa bežne stretávame so zlomkami s jednoducho profilovaným ústím, nízkou a stredne vysokou jednohrotou vlnkou či špirálovou závitnicou (obr. 4:9–10). Takíto reprezentanti sa stali súčasťou výplne vrcholnostredovekých objektov v rámci postdepozíčných procesov.

Z objektov 998 a 1012 pochádza spolu päť fragmentov keramických kotlíkov (obr. 5:5, 7–9). O spätosti týchto zlomkov s vrcholnostredovekými nádobami spomenutej formy niet pochýb. Ich zhrubnutý vodorovne ukončený okraj predstavuje prvok absentujúci u iných typoch stredovekých nádob. Je zaujímavé, že podľa zakreslených profilov i fyzickej kontroly nájdené exempláre nepochádzajú z jednej či dvoch nádob, ale každý je z inej. V súlade s týmto tvrdením je aj uhol napojenia tela k okraju. Jeho hodnota sa pohybuje v rozmedzí 45°–65°, resp. takmer 90°. Podľa týchto parametrov ide v troch prípadoch o najfrekvencovanejší, stredne vysoký tvar kotlíka so zaguľateným telom (II D 2b). K nim patrí aj črep získaný z výplne objektu 469 (Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993, tab. 120:5). Štvrtý zlomok je zasa väčšmi blízky zástupcom kónickej formy (II D 1b; Takács 2010, 141, 142; obr. 3). Nemožno tiež prehliadnúť, že ani v jednom zo spomenutých objektov, ani z iných v ich susedstve sa nenašli črepy, ktoré pôvodne pochádzali z tela či dna týchto kotlíkových nádob. Takéto

Obr. 4. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Výber keramických nálezov. 1, 3 – objekt 673; 2 – objekt 678; 4, 5 – objekt 689; 6, 7 – objekt 700; 8–10 – objekt 718.

Abb. 4. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Auswahl an Keramikfunden. 1, 3 – Objekt 673; 2 – Objekt 678; 4, 5 – Objekt 689; 6, 7 – Objekt 700; 8–10 – Objekt 718.

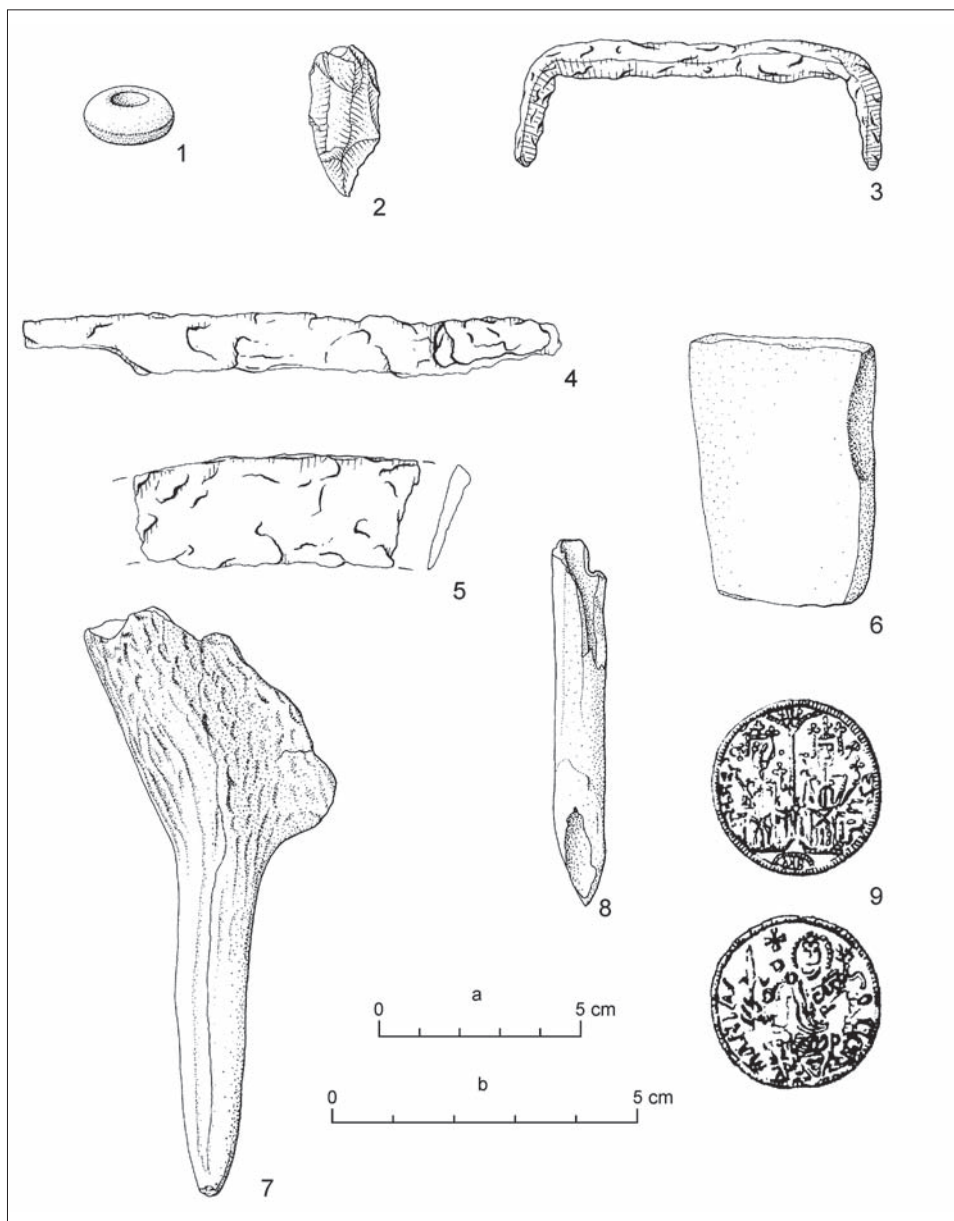

Obr. 5. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Výber keramických nálezov. 1, 2 – objekt 734; 3, 4 – objekt 790; 5, 6 – objekt 998; 710 – objekt 1012.

Abb. 5. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Auswahl an Keramikfunden. 1, 2 – Objekt 734; 3, 4 – Objekt 790; 5, 6 – Objekt 998; 710 – Objekt 1012.

zlomky sú podľa vyššieho obsahu ílovitých prímiesí, dôkladnejšieho vyhladenia povrchu a sivohnedého sfarbenia nezameniteľné s črepmi z iných nádob.

O správnosti zaradenia kotlíkových nádob medzi zástupcov kuchynskej keramiky niet pochýb. Stopy obhorených a zadymených spodných častí niektorých nádob indikujú ich využitie pri varení a pečení (Takács 1986, 152–153). Neveľká početnosť zlomkov kotlíkov v porovnaní s hrncovitými nádobami poukazuje aj na to, že sa kotlíky používali zrejme iba zriedkavo. Podľa toho mohli slúžiť aj na špeciálnejšie účely. Do úvahy prichádza experimentálne overené použitie pri výrobe syra (Pleterski 2008, 141). Okrajové zlomky z čenkovského sídliska pochádzajú z kotlíkov s priemerom ústia 21 cm, 23 cm a 25 cm. Ak skutočne patrili

Obr. 6. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Zvyšné exempláre materiálnej kultúry. 1, 2 – objekt 673; 3–8 – objekt 718; 9 – sektor D/5. Mierka: a – 1–8; b – 9.

Abb. 6. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Die übrigen Sachkulturffunde. 1, 2 – Objekt 673; 3–8 – Objekt 718; 9 – Sektor D/5. Mierka: a – 1–8; b – 9.

pri identickej výške k stredne vysokým nádobám typu II D 1a II D Ib, ich odhadovaný objem sa blížil k 5l. Aj takáto všestrannejšie využiteľná veľkosť nevyklučuje ich použitie pri výrobe mliečnych výrobkov. Nádoby tohto druhu boli totiž od počiatkov ich objavenia sa v Karpatskej kotline spájané s chovom dobytka a pohyblivejším spôsobom života (Takács 2010, 142, 145). Aj napriek neskoršej obľube boli kotlíkové nádoby iba sporadicky využívané pred koncom 11. storočia. Predmetné datovanie je vcelku prijateľné pre kotlíky používané

na území Slovenska, kde sú ich exempláre oveľa sporadickejšie, ako vo zvyšných častiach Karpatskej kotliny (Takács 1986, mapa 1).

Zvyšní reprezentanti materiálnej kultúry sa vo výplni objektov 673 a 718 vyskytli v nadmerne sporadickom zastúpení. V takmer pôvodnom a funkčne využiteľnom stave sa zachoval azda iba stredne dlhý nôž s rovným chrbtom, kamenný brús hranolovitého tvaru doskovitej formy a šidlo z jelenieho paroha (obr. 6:1, 4, 6, 7). K nim možno pripojiť zrejme aj skobu s dvoma ohnutými a zahrotenými ramenami (obr. 6:3). Kremencový úštep, fragment z čepele kosáka i tela kosteného šidla zrejme súvisia s predchádzajúcimi fázami osídlenia lokality (obr. 6:2, 5, 8). Do vrcholnostredovekej fázy osídlenia naopak patrí medená minca aj napriek tomu, že sa našla v sídliskovej vrstve zo sektora D/5, vzdialeného cca 60 m od SV okraja intravilánu osady. Ide o razbu Bela III. (1172–1196), tzv. byzantského typu, ktorá bola na našom území hojnejšie používaná, ako na to poukazuje svedectvo vyše päťdesiat dosiaľ známych lokalít. Iba z okolia dnešného Štúrova, kam patrí aj analyzované sídlisko, bolo nájdených vyše 300 exemplárov tohto druhu (Hunka 1994, 609–620). Sčasti osúchaný povrch čenkovej mince nebráni rozpoznať na averze postavy dvoch kráľovských panovníkov, na reverze P. Máriu so žezlom v jednej ruke a Ježiškom v druhej (obr. 6:9).

Záverečné úvahy

Výsledný obraz o vrcholnostredovekej osade z Mužly-Čenkova sa na prvý pohľad ukazuje ako málo hodnotný a nedostatočne inšpiratívny. Je isté, že od súboru s 19 sídliskovými objektmi nemožno očakávať prekvapivo vyšší prínos (obr. 2–3). V rovnakej miere sa to vzťahuje aj na materiálnu kultúru. Do jej kolekcie patrí iba jedna celá hrncovitá nádoba s 266 zlomkami z rôznych nádob a 11 kusov iných druhov predmetov z rozdielnych materiálov, zachovaných zvyčajne v poškodenom stave (obr. 4–6).

Tento moment však súčasne informuje o pozvoľnom útlme osídlenia lokality s kontrolovaným priebehom zániku. Počas neho bol z osady odnesený všetok hodnotnejší mobiliár. Za priaznivý moment treba takisto označiť výskyt zlomkov keramických nádob s charakteristickou profiláciou a výzdobnými prvkami, ktoré sú na území Slovenska príznačné pre koniec 12.–13. storočia. Medená minca Bela III. (1172–1196), používaná v peňažnom styku do tatárskeho vpádu (Hunka 1994, 615–616), môže posunúť termín ukončenia osídlenia lokality do 40-tých rokov 13. storočia. Nemenej dôležité je zistenie, podľa ktorého sa medzi záver osídlenia včasnostredovekej fázy tohto náleziska a začiatok vrcholnostredovekej osady vsúva zhruba 200 rokov dlhý hiát bez akýchkoľvek sídliskových aktivít.

K pozitívnym momentom tohto sídliskového súboru patrí odкрытие celého pôdorysu osady (obr. 1B). Vďaka tomu sa môže dotvoriť naša predstava o jej vonkajšom vzhľade a vnútornom členení. Takmer trojuholníkový tvar intravilánu osady s plochou 1760 m² sa podľa zhusteného umiestnenia objektov a prázdnych deliacich pásov skladá z troch segmentov. V každom z nich sa vyskytujú štandardné typy objektov obytného a hospodárskeho využitia. Podľa toho ide o svojbytné, samostatne hospodáriace jednotky, patriace konkrétnym rodinným zväzkom. Segmenty nemajú jednotný tvar. Nie sú ani zoradené do lineárnej ulicovej či oblúkovej návesnej zostavy. Aj objektom v rámci týchto mikropriestorov chýba sofistikované zoradenie vo vymedzenom areáli, na ktorý by organicky nadväzovali poľnosti. V JZ segmente napríklad dve obytné polozemnice ležia v línii súběžnej s dunajským korytom, v strednom segmente ide zasa o mierne poloblúkovú líniu, kolmú na riečny tok. Podľa týchto ukazovateľov pretrváva v štruktúre tejto osady včasnostredoveký rozptýlený spôsob bez systémového usporiadania príslušných zložiek.

Početnosť objektov v rámci zhlukov nie je jednotná. Ich obyvatelia a užívatelia budovali tieto objekty podľa svojich potrieb. Príkladom sú obilné zásobnice. Zatiaľ čo v JZ zhluku nachádzame jednu väčšiu obilnicu (1,7 m³), v strednom priestore sú to dvaja rôzni reprezentanti (0,8 m³ a 1,9 m³), v treťom segmente ide o malú obilnicu (0,9 m³). Uvádzaný objem obilných zásobníc nie je náhodný. Korešponduje s počtom obydľí v každom segmente a zrejme aj s počtom žijúcich obyvateľov. Na základe počtu množstva cereálií nevyhnutných na ce-

loročnú obživu jedincov, ďalšieho množstva na založenie novej úrody a vyčíslenej rozlohy obhospodarovanej plochy (Kudrnáč 1970, 159; Nekuda 2000, 121; Pleinerová 1975, 94) by sa dali získať východiská k demografickým prepočtom. Obilie uskladnené v evidovaných obilných zásobniciach by postačovalo nielen k celoročnej obžive 10–12 súčasne žijúcich dospelých osôb, ale aj k založeniu novej úrody reprodukčným výsevom. Ak by sa mal počet dospelých z párových rodín navýšiť minimálne o 10 detí s polovičnou dávkou spotreby, uskladňovaný objem cereálií by v plnom rozsahu nepostačoval. Chýbajúce výživové dávky museli byť nahradené inými agroproduktmi, mäsom z domácich zvierat a ulovených rýb. Svedectvo zvieracích kostí o vyššej spotrebe živočíšnych zložiek potravy v tomto časovom rámci chýba.

Absentujúce osídlenie spracúvanej lokality počas 200 rokov informuje o prerušenej kontinuite jej osídlenia. Z vynechania tejto nanajvyšš ideálnej polohy z osídľovacích aktivít plynie indícia o zmenách v štruktúre osídlenia tohto mikroregiónu. Túto skutočnosť v náznakoch potvrdili výsledky leteckej, geofyzikálnej prospekcie a terénneho prieskumu zo záveru minulého storočia. Vďaka nim sa na okraji diluviálnej terasy, vzdialenej od dunajského brehu 2–5 km, lokalizovalo vyše 10 polôh, krátkodobejšie osídlených počas 11.–13. storočia. Ich postupný zánik v 13. storočí možno akiste spojiť s procesom vznikajúcich stálych dedín so sakrálnymi stavbami (Habovštiak 1973, 225; Hanuliak–Kuzma 1983, 394–395).

Do kolekcie krátkodobejšie používaných migrujúcich osád zrejme patrilo aj sídlisko preskúmané v Mužle-Čenkove. Z nej získaný archeologický materiál nepreukazuje, že by zmeny v štruktúre osídlenia sprevádzali aj premeny v skladbe obyvateľstva. V kultúre bývania napríklad pretrvávajú prvky lokálneho včasnostredovekého pôvodu. K nim patrí aj štvorcová dispozícia polozemnic so štandardnou hodnotou jej plošnej výmery, zrubovou konštrukciou nadzemných stien z objektov 480, 673, 718. Od týchto obydľí sa odlišuje polozemnica 700 s kumulovaným výskytom prvkov z pokročilejšieho vývojového štádia. K týmto prvkom patrí obdĺžniková dispozícia interiéru, zväčšenie jeho plochy na 12,2 m², prípadne aj sochová konštrukcia krovu. Výraznejším novotvarom je kupolová pec z hlíny a kameňa zväčšených rozmerov. Vybudovaná je na vyvýšenom stupni z podložnej hlíny. Pec tohto typu sa nestotožňuje s hlinenými klenbovými pecami, ktorých kúrenisková časť so spodným úsekom kupoly polkruhového až podkovovitého tvaru bola zahĺbená do bloku podložnej zeminy (Hanuliak–Mináč–Pavúk 2008, 114–115; obr. 4–5; Paulík–Rejholec 1958, 223–235; Takács 1998, 182). Na pertraktovanej lokalite sa v obilných zásobniciach preukázal takisto princíp ich budovania podľa včasnostredovekých pravidiel. Jeho aplikácia je zrejmä z úzkeho prepojenia istej typovej formy s príslušnými rozmermi dôležitých častí. Počas 10. storočia sa na lokalite výnimočne používali aj rôzne typy exteriérových pecí.

Predchádzajúce informácie by mohli v náznakoch potvrdzovať svedectvo písomných prameňov, ktoré v polovici 12. storočia v okolí Mužle zachytávajú prežívanie autochtónnej slovanskej toponymie (Marsina 1984, 54). Znamená to, že na tomto území obsadenom maďarským etnikom nebolo obyvateľstvo ešte etnicky homogénne v 12. storočí azda i v 13. storočí. Podľa toho potomkovia včasnostredovekého slovanského obyvateľstva tu zrejme zostali aj naďalej žiť v rámci pôvodných sídliskových enkláv.

Ilustrácie vyhotovil M. Hanuliak.

„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je podporovaný zo zdrojov EÚ“

„Wir fördern die Forschungsaktivitäten in der Slowakei /das Projekt wird mit EU-Geldern gefördert“

Literatúra

- BERANOVÁ, M., 1980: Zemědělská výroba starých Slovanů. Praha.
- BIALEKOVÁ, D., 1964: Staromaďarské hroby a včasnostredoveké sídliskové objekty v Lipovej-Androchove, Študijné zvesti AŮ SAV 23, 187–196.
- DOSTÁL, B., 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- ERDÉLYI, I.–SZIMONOVA, E., 1987: Ausgrabungen in der Gemarkung von Vasárnamény Gergelyugornya (Vorbericht), Acta Archaeol. Acad. Sci. hung. 39, 287–312.
- HABOVŠTIAK, A., 1966: K otázke datovania hradiska v Bíni, SlArch XIV, 439–486.
- 1973: Stredoveké zaniknuté sídliská ako predmet historicko-archeologického výskumu, SlArch XXI, 221–227.
- HANULIAK, M., 2007: Vrcholnostredoveká osada v Beckove – Die hochmittelalterliche Siedlung in Beckov, AH 32, 335–349.
- HANULIAK, M.–KUZMA, I., 1983: Výsledky výskumu včasnostredovekého osídlenia v Mužli-Čenkov – Die Untersuchungsergebnisse der frühmittelalterlichen Besiedlung in Mužla-Čenkov, AH 8, 385–397.
- HANULIAK, M.–KUZMA, I.–ŠALKOVSKÝ, P., 1993: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.–12. storočia. Nitra.
- HANULIAK, M.–MINÁČ, V.–PAVŮK, J., 2008: Vrcholnostredoveká dedina zo Slovenskej Novej Vsi a Zelenča – Mittelalterliche Ortschaft aus Slovenská Nová Ves und Zeleneč, SlArch LVI, 103–146.
- HUNKA, J., 2007: Medené mince z Beluše – Kupfermünze aus Beluša und ihre historische Bedeutung, SlArch LV, 113–115.
- 1994: Medené mince Bela III. – dôsledok menovej reformy v Uhorsku?, Historický časopis 42, 609–624.
- CHEBEN, I., 1987: Výsledky záchranného výskumu v Patinciach – Ergebnisse der Rettungsgrabung in Patince, ŠZ AŮ SAV v Nitre 23, 307–329.
- KUDRNÁČ, J., 1970: Ključov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- MARSINA, R., 1984: O osídlení Slovanska od 11. do polovice 13. storočia. Slovenský ľud po rozpade veľkomoravskej ríše, Historické štúdie XXVII, 13–38.
- NEKUDA, V., 2000: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Raně středověké sídliště. Brno.
- PAULÍK, J.–REJHOLEC, E., 1958: Stredoveké chaty v Chotíne, SlArch VI, 223–235.
- PLEINEROVÁ, I., 1975: Březno. Vesnice prvých Slovanů v severozápadních Čechách. Praha.
- PLETERSKI, A., 2008: Kuhinjiska kultura v zgodnjem srednjem veku – Küchenkultur im frühen Mittelalter. Ljubljana.
- RUTTKAY, M., 1995: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku – Beitrag zur Erkenntnis der mittelalterlichen Keramik in der Süd-West Slowakei, AH 20, 563–583.
- 2002: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč – Medzi kanálmi (Vorbericht), SlArch I, 245–322.
- RUTTKAY, M.–CHEBEN, I., 1992: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bíni – Mittelalterliche Siedlung in Bina, SlArch XL, 109–134.
- ŠALKOVSKÝ, P., 1998: Dedinský dom v stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, 9–36. Bratislava.
- 2007: Stredoeneolitické a včasnostredoveké sídlisko v Čataji – Mitteleneolitische und frühmittelalterliche Siedlung in Čataj, ŠZ AŮ SAV v Nitre 42, 263–276.
- TAKÁCS, M., 1986: Die arpadenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken. Budapest.
- 1993: Árpád-kori településrészet Kajárpéc-Pokolfadombon Arpadenzeitlicher Siedlungsteil von Kajárpéc-Pokolfadomb, Communicatones Archaeologicae Hungariae, 201–228.
- 1996: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der kleinen Tiefebene, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 48, 135–169.
- 2010: Das Formenspektren der Tonkessel im Karpatenbecken – Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter 40, 139–154.
- VIGNATIOVÁ, J., 1992: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.
- VLKOLINSKÁ, I., 2007: Torzo stredovekého sídliska v Beluši – Reste der eines mittelalterlichen Dorfes in Beluša, SlArch LV, 23–107.

Zusammenfassung

Die Hochmittelalterliche Siedlung in Mužla-Čenkov

Die hochmittelalterliche Siedlung liegt im Ortsteil Čenkov, der zum Kataster der Gemeinde Mužla gehört (Bez. Nové Zámky). Sie besteht aus 16 Siedlungsobjekten, zu denen offenbar noch drei weitere Objekte ohne ausreichend überzeugende chronologische Spezifikation zählen. Die Siedlung liegt in der Mitte eines großmährischen Burgwalls und hat eine Fläche von 1760 m² (Abb. 1A). Das Areal der hochmittelalterlichen Siedlung setzt sich aus drei räumlichen Komplexen zusammen, die durch Freiflächen voneinander getrennt sind (Abb. 1B). Unter den 19 Siedlungsobjekten gibt es fünf Standardtypen verschiedener Nutzung. Die wichtigsten von ihnen sind bewohnbare Grubenhäuser. Sie unterscheiden sich in Grundriss, metrischen Angaben, Innenausstattung und in Details hinsichtlich ihrer Bauweise voneinander (Abb. 2:1, 4, 5). In

zwei Behausungen wurde ein Gewölbeofen aus Stein gebaut, in einem Objekt handelte es sich um einen Kuppelofen, in dem anderen um eine mit Steinen umgrenzte Feuerstelle. Nur in einem Objekt standen Stützpfeiler, die den First des nach zwei Seiten hin abfallenden Daches stützten. In den übrigen Fällen waren die Wände in Blockbauweise gebaut. Für die Lagerung von Getreide genutzte Kornspeicher wurden in vier Fällen freigelegt. Diese waren zwischen 90–150 cm tief. Ihr Fassungsvermögen bewegt sich zwischen 0,7 und 1,9 m³. Die bei den Kornspeichern festgestellten Werte sind kein Zufall und hängen mit dem Bedarf der jeweiligen Großfamilie zusammen, von der sie genutzt wurden. In der Siedlung Čenkov waren die häufigsten Vorratsgruben durch acht Objekte vertreten (Abb. 2:2, 6). Ihr Fassungsvermögen beträgt 0,11–0,56 m³ und ihre Tiefe zwischen 14 cm und 50 cm. Einige dieser Objekte wurden als Kühlgruben genutzt, in anderen wurden Agrarerzeugnisse zum direkten Verbrauch gelagert. An der Fundstelle gab es ein einziges wirtschaftliches Grubenhaus (Abb. 3:1), ebenfalls vereinzelt war ein Außenraumkuppelofen (Abb. 3:3).

Die Sachkultur war nur gering vertreten. Zu ihrer Kollektion zählt nur ein vollständiges topfartiges Gefäß und 266 Bruchstücke von verschiedenen Gefäßen sowie 11 Stücke sonstige Gegenstände aus unterschiedlichen Materialien, die im üblichen beschädigten Zustand erhalten waren (Abb. 4:1–10; 5:1–10; 6:1–9). Die charakteristischen Merkmale auf der Keramik und eine Kupfermünze von Bela III (1172–1196) grenzen die Datierung der Siedlung auf den Zeitraum zwischen Ende 12. bis Mitte 13. Jahrhundert ein. Die Auswertung des Siedlungsgebildes liefert mehrere wertvolle Erkenntnisse. Zu ihnen zählt die Freilegung des gesamten Grundrisses der aus drei Segmenten bestehenden Siedlung. Sie werden durch selbständige Wirtschaftseinheiten repräsentiert, die jeweils konkreten Großfamilien gehörten. Die Segmente haben keine einheitliche Form. Sie sind noch nicht einmal entlang einer Straßenflucht oder um einen Dorfplatz herum angeordnet.

Die Häufigkeit der Objekte in den einzelnen räumlichen Komplexen ist nicht einheitlich. Ihre Bewohner und Nutzer bauten diese Objekte nach Bedarf. Ein Beispiel dafür sind die Kornspeicher, deren Fassungsvermögen nicht zufällig ist, sondern mit der Anzahl der Behausungen in jedem Segment und offenbar auch mit der Anzahl der darin lebenden Bewohner korrespondiert. Rechnet man die Menge des gelagerten Getreides um, dürfte sie nicht nur zur Ernährung von 10–12 zur Ernährung Zeit lebenden Erwachsenen ausreichen, sondern auch für das Saatgut für die neue Ernte. Dieses Volumen würde nicht in vollem Umfang dazu ausreichen, die lebenden Kinder zu ernähren. Die fehlende Nahrung musste durch andere Agrarerzeugnisse, durch das Fleisch von Haustieren und durch Fische ersetzt werden. Die Datierung der Siedlung gibt Auskunft darüber, dass die Fundstelle über den Zeitraum von 200 Jahren nicht genutzt wurde. Dementsprechend kam es in dieser Mikroregion zu einer Unterbrechung der ursprünglichen Besiedlung, die sich um den großmährischen Burgwall konzentrierte. Im 11.–13. Jahrhundert wurde dieser Raum von den Bewohnern mehrerer kleiner Ansiedlungen besiedelt. Für diese Siedlungskomplexe ist die geringe Anzahl von Objekten und ihre kurze Nutzungsdauer typisch. Auch die in Mužla-Čenkov untersuchte Siedlung zählte offenbar zur Sammlung kurzfristig genutzter Migrationssiedlungen. Das in ihr gefundene archäologische Material deutet nicht darauf hin, dass Veränderungen in der Besiedlungsstruktur auch von Umwandlungen in der Zusammensetzung der Bevölkerung begleitet worden wäre. In der Wohnkultur überdauern beispielsweise Elemente, die örtlichen und frühmittelalterlichen Ursprungs waren. Die obigen Informationen könnten andeutungsweise von den schriftlichen Quellen bestätigt werden. Ihre Angaben verzeichnen Mitte des 12. Jahrhunderts in der Umgebung von Mužla das Überleben autochthoner slawischer Toponyme. Das bedeutet, dass die in diesem Gebiet besetzte ungarische Ethnie noch keine ethnisch homogene Bevölkerung bildete. Die Nachkommen der frühmittelalterlichen slawischen Bevölkerung lebten im Rahmen der ursprünglichen Siedlungsenklaven offenbar auch weiterhin noch dort.

Illustrationen M. Hanuliak.

PhDr. Milan **Hanuliak**, DrSc., Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, SK 949 21 Nitra, milan.hanuliak@savba.sk

PhDr. Ivan **Kuzma**, Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, SK 949 21 Nitra, nraukuz@savba.sk